Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, 60
Warszawa 2025
Article No. 3551

Citation:
Rutkowska, K. (2025). Uwagi o strukturze i cechach stylistycznych komentarzy biblijnych z pierwszej połowy XVII wieku przygotowanych na Akademii Wileńskiej. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, *60*, Article 3551. https://doi.org/10.11649/sfps.3551

DOI: 10.11649/sfps.3551

Krystyna Rutkowska
(Uniwersytet Wileński, Wilno)

Uwagi o strukturze i cechach stylistycznych komentarzy biblijnych z pierwszej połowy XVII wieku przygotowanych na Akademii Wileńskiej*

Celem niniejszego opracowania jest omówienie struktury i wybranych cech stylistycznych wydanego w Wilnie w 1620 roku rękopisu napisanego w języku łacińskim i przeznaczonego do studiowania Pisma św. przez uczniów akademii jezuickich. Jest to konspekt wykładów biblijnych głoszonych w Wilnie, sporządzony przez Adama Pęskiego, jednego z ich słuchaczy. Świadczy o tym wpis na karcie tytułowej rękopisu. Na podstawie licznych opisów bibliograficznych (Biržiška, 1960; Budzyk, 1965; Estreicher, 1934) i danych pochodzących z katalogów jezuickich oraz na podstawie uwag znanych badaczy (Piechnik, 1983;

* Artykuł został przygotowany w ramach grantu badawczego „Šv. Rašto dėstymo tradicija Vilniaus akademijoje XVII a. pradžioje" [Tradycja nauczania Pisma Świętego w Akademii Wileńskiej na początku XVII wieku], nr P-MIP-23-51, finansowanego przez Litewską Radę Naukową [Lietuvos Mokslo Taryba], realizowanego w latach 2023–2026.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2025.
Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences
[Wydawca: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk]

Rabikauskas, 2002) tego okresu wysuwamy przypuszczenie, że autorem tych wykładów był Konstanty Szyrwid. Jak podają źródła, był on profesorem biblistyki przez prawie 10 lat, jednak wniosek o niezaprzeczalnym autorstwie tych wykładów komplikuje brak nazwiska wykładowcy na karcie tytułowej rękopisu. Podane zostało jedynie nazwisko ucznia, który sporządził konspekt, więc tylko kwestia identyfikacji tego drugiego autora nie ulega wątpliwości.

Jako że mamy do czynienia z zabytkiem rzadkim i dotychczas nierozpoznanym, przybliżymy na wstępie kilka ważnych kwestii z nim związanych. Na początku krótko przedstawimy tło historyczne, które przyczyniło się do powstania zabytku oraz omówimy jego strukturę. Najwięcej uwagi poświęcimy analizie warstwy cytatowej w rękopisie, bowiem odgrywa ona w tekście funkcję nadrzędną, przyczynia się do kształtowania walorów stylistycznych dzieła. Posłużymy się tu metodą stosowaną przy analizie utworów homiletycznych, bliskich komentarzom biblijnym. Cenne pod tym względem są prace Doroty Zdunkiewicz-Jedynak (1996), a w odniesieniu do dzieł powstałych w Wilnie na uwagę zasługują obserwacje poczynione przez Viktorię Vaitkevičiūtė (2006, 2024) oraz Krystynę Rutkowską (Rutkovska, 2016, 2024a, 2024b), a dotyczące walorów stylistycznych kazań.

Same wykłady z biblistyki jako odmiana gatunkowa tekstu religijnego nigdy nie były badane. Przy określeniu cech rodzajowych tekstu zostanie więc wykorzystana metoda genologii lingwistycznej, mająca już swoje zastosowanie w tego rodzaju opracowaniach. Maria Wojtak, wybitna badaczka badań nad tekstem z perspektywy genologicznej, przedstawia cztery płaszczyzny analizy gatunku; są to: a) analiza struktury, która obejmuje granice tekstu, jego segmentację i relacje między segmentami; b) aspekt poznawczy, dotyczący tematyki, sposobu jej prezentacji, perspektywy, punktów widzenia oraz aksjologii; c) pragmatyka, która zajmuje się obrazem nadawcy i odbiorcy wpisanym w tekst oraz potencjałem illokucyjnym; d) stylistyka, czyli cechy ekstralingwistyczne determinowane strukturą oraz odpowiadający im zbiór środków językowych (Wojtak, 2014, ss. 63–64).

Wąskie ramy artykułu nie pozwalają nam na bardziej rozległą prezentację prowadzonych przez nas analiz, jest to tylko szkic wstępny, opis bardziej fragmentaryczny niż całościowy, mający na celu zasygnalizowanie wartości tego rękopisu, a w perspektywie – uzasadnienie potrzeby tego rodzaju badań nad tekstami religijnymi o charakterze edukacyjnym. Jest to bowiem jeszcze jeden typ rozpraw, które nie doczekały się badań systemowych, a są one bez wątpienia ważnymi dokumentami historycznymi. Mimo że dotyczą bezpo-

średnio nauczania biblistyki na uczelniach jezuickich, świadczą jednocześnie o kierunku rozwoju myśli teologicznej w XVII wieku, jej powiązaniach z podstawowymi nurtami kulturowymi epoki.

Zamieszczone w artykule fragmenty rękopisu w języku polskim są publikowane po raz pierwszy. Tłumaczenie litewskie oraz odpis oryginalny w języku łacińskim ukaże się drukiem w roku 2026 w Wilnie, w Drukarni Akademickiej, co będzie symbolicznym powrotem dzieła do miejsca jego powstania. Opublikowane i udostępnione szerokiemu kręgowi zainteresowanych jego dalszym badaniem będą też wysokiej jakości skany, którymi dysponujemy i które przekażemy do depozytorium Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego.

1. Tło historyczne powstania zabytku

Jak już wspomnieliśmy wyżej, mamy na celu przedstawienie historii powstania konspektu wykładów z biblistyki prowadzonych na Akademii Wileńskiej na początku XVII wieku. Jezuici na Litwie od początków istnienia Akademii wyznaczyli specjalną rolę wykładaniu Pisma św. Już w 1578 roku wprowadzili je jako osobny przedmiot, co było nowością w szkolnictwie jezuickim; takiego wydzielenia nie przeprowadził aż do XVIII wieku ani Uniwersytet Krakowski, ani inne zakony w Polsce (Smereka, 1975, s. 253). W wielkiej dyskusji nad przyszłym systemem nauczania (*Ratio studiorum*, 1586–1599), która objęła całe Towarzystwo, komisja polska (w ogromnej większości profesorowie Akademii Wileńskiej) żądała znacznie szerszego programu nauczania Pisma św., niż proponował projekt rzymski. Opinia profesorów wileńskich przyczyniła się do tego, że wykłady Pisma św. wprowadzono do wszystkich kolegiów jezuickich, nie tylko do uniwersytetów. Na studium biblijne w Akademii Wileńskiej przewidywano dwa lata – rok na Stary Testament i rok na Nowy Testament. Z rocznych katalogów studiów wynika, że wykłady te były prowadzone przez całą pierwszą połowę XVII wieku. Cieszyły się one specjalnym uznaniem i dużą frekwencją (Piechnik, 1983, ss. 137–138).

O sposobie nauczania Pisma św. w Akademii Wileńskiej wiemy niewiele, możemy tylko snuć przypuszczenia o jego trybie na podstawie źródeł pośrednich. Jak wynika z badań Bronisława Natońskiego, projekt *Ratio studiorum* zalecał specjalny typ wykładów z teologii pozytywnej w Kolegium Rzymskim dla słuchaczy z Europy północnej, środkowej i wschodniej, który stopniowo zatracał charakter kontrowersyjny i przeradzał się w teologię praktyczną dla księży, którzy mieli

się poświęcić pracy duszpasterskiej. Być może z takim typem nauczania mamy też do czynienia w Wilnie. Inny typ studiów – wykłady z kontrowersji – stały najwyżej w kolegium poznańskim (Natoński, 2003, ss. 105–107).

Jedynym źródłem wiedzy o tych wykładach są notatki Adama Pęskiego pod tytułem oddającym zawartość tego rękopisu: *Explanationes in cantica canticorum Salomonis et in Epistolam D. Pauli ad Ephesios. His accesserunt quaestiones controversae: de statu et votis religiosorum hominum, de praesentia Christi in eucharistia ac de ieiunio ab Adamo Pęski in Alma Academia Vilnensi excerptae, manuque propria conscriptae. Interpositas his explanationibus et controversiis, conciones aliquot invenies, ne spatium chartarum quod remanserat, vacuum daretur*[1]. Notatki z wykładów składają się z *Explanationes in cantica canticorum Salomonis* (ss. 3–45 recto) oraz *Explanationes in Epistolam S. Pauli ad Ephesios* (ss. 48–96 recto).

Dyktatury, czyli dosłowne dyktowanie wykładów, były powszechne na akademiach jezuickich z powodu braku podręczników do nauki wykładanego przedmiotu, można więc przyjąć, że rzetelnie sporządzony konspekt Pęskiego oddaje dość dokładnie treść wykładów. Wydaje się, że nie były one do tej pory badane, zostały jedynie wspominane w różnych opracowaniach. W pracy Rabikauskasa czytamy, że „tytuł rękopisu wskazuje, że w tych latach wykładał on" (Rabikauskas, 2002, s. 446). Piechnik podaje komentarz bardziej rozległy, zwracając uwagę na zastosowanie alegorii w interpretacji tekstu Pieśni nad Pieśniami, uznaje za bardziej wartościowy komentarz do Listu św. Pawła do Efezjan oraz przytacza listę źródeł, z których korzystał Szyrwid (Piechnik, 1983, ss. 139–140).

Z pierwszej połowy XVII wieku zachowało się tylko kilka rękopisów wykładów Pisma św. ze szkół jezuickich. Są to wykłady Baltazara Wolbiusza z Poznania (1618–1622), Tomasza Boleslaviusa z Poznania (1622–1624) i Mikołaja Cichowskiego z Poznania (1639–1640) (Grzebień, 2004, s.v. Biblia, Biblistyka), dlatego jedyne zachowane źródło sporządzone w Wilnie ma wielką wartość dla poznania sposobów nauczania Pisma św. na początku XVII wieku w kolegiach i na uniwersytetach jezuickich.

[1] Pol.: *Komentarze do Pieśni nad Pieśniami Salomona i Listu św. Pawła do Efezjan*. Towarzyszą im kontrowersje: o statusie duchowieństwa i ślubach, o obecności Chrystusa w Eucharystii oraz o poście – we fragmentach i odręcznych notatkach przygotowane przez Adama Pęskiego na Akademii Wileńskiej. Pomiędzy tymi komentarzami i kontrowersjami wstawiono kilka kazań, aby nie pozostawiać na papierze pustego miejsca.

2. Struktura wykładów

Konspekt ten ma wszystkie cechy wykładu: omawiane w nim są różne zdania dotyczące interpretacji poszczególnych wersetów biblijnych, a w trakcie tych interpretacji odwołuje się autor przede wszystkim do komentarzy Ojców Kościoła, ich traktatów teologicznych i homilii. Komentarze do Pisma św. były bardzo popularne już w starożytności. Ojcowie Kościoła, tacy jak Orygenes, św. Augustyn czy św. Hieronim, tworzyli pierwsze systematyczne komentarze, które były czytane nawet częściej niż samo Pismo św. Reformatorzy, jak Marcin Luter i Jan Kalwin, pisali własne komentarze, często w duchu polemiki z Kościołem katolickim. Katolicy odpowiadali dziełami teologicznymi, np. komentarzami jezuickimi. Jak wynika z odnowionej reguły nauczania Biblii, *Ratio studiorum* z 1591 i 1599 roku (Bartnicka & Bieńkowski, 2000, ss. 56–58), zalecenia dla wykładowców były bardzo dokładne i przygotowujący wykłady profesorowie powinni byli do nich się dostosować. Wymienimy tutaj kilka ważnych dla naszych rozważań punktów:

1. Za pożyteczne uznano, by wykładowcy biblistyki w trakcie wykładów czy publicznych dysput przytaczali egzegetów, wyrażali się o nich z szacunkiem i przyjmowali cudze odwołania do nich.
2. Umiejętnie porównywali miejsca, którymi się zajmują, z innymi miejscami.
3. Z egzemplarzy hebrajskich i greckich przytaczali to, co służyło głębszemu wyjaśnieniu, bowiem idiomy innych języków mogą przyczynić się do większej jasności.
4. Nie pomijali tego, co pojawia się u Siedemdziesięciu tłumaczy, o których należało zawsze wypowiadać się z czcią.
5. Naświetlali tło historyczne, kulturowe, geograficzne oraz przyrodnicze realia Pisma św., bowiem pozwalały one je „ożywić".
6. Polacy proponowali sporządzić bibliografię: „jakiś katalog dobrze sprawdzonych pisarzy, którzy komentowali Pismo Święte".
7. Nauczyciel powinien być, „na ile będzie to możliwe, dobrze obyty w sztuce wymowy", co ma zapewne związek z pięknym stylem wykładów, mającym dużo wspólnego z kazaniami.

Z tych zaleceń wynika, że naśladowanie dzieł wybitnych teologów i myślicieli, ich cytowanie i interpretowanie zgodnie z przyjętą zasadą było podstawą do tworzenia dzieł nowych. Oryginalności konceptualnej, teologicznej w tych komentarzach, homiliach, a przede wszystkim przygotowywanych wykładach nie możemy się spodziewać. Raczej możemy doszukiwać się cech autorskich w sposobie objaśniania wykładanych tez: układzie argumentów, przytaczaniu twierdzeń na ich poparcie z dzieł wybranych w miarę dowolnie, w stosowaniu środków artystycznych, co miało związek z ogólnym stylem wypowiedzi, mocno zalecanym przez przełożonych (por. punkt 7 zaleceń przytoczonych wyżej). Należy też uwzględnić fakt, że kultura piśmiennicza owego okresu była ściśle powiązana ze znajomością retoryki, która była niezwykle istotnym jej czynnikiem. Tego typu cechy ujawniły się już niejednokrotnie, obserwowano je w pismach Piotra Skargi, który często nadawał tej samej treści nowe ujęcie zgodnie z zasadą, że w retoryce ważna jest oryginalność nie samego tematu, lecz sposobu jego realizacji (Komorowska, 2013, s. 115).

Każdy rozdział analizowanych wykładów zaczynał się od podania wersetu biblijnego lub jego fragmentu, skrótowego przytoczenia różnych istniejących interpretacji na jego temat, a w części dalszej szczegółowego omówienia ważnych dla zrozumienia treści wersetu pojęć biblijnych. W trakcie objaśnienia wykorzystywał autor, zgodnie z wymaganiami, odniesienia do dzieł różnego rodzaju – *loci* biblijne, monastyczne i literackie bądź historyczne. Przedstawiał też poglądy i sposoby interpretacji omawianych toposów[2] przez autorów wcześniejszych, łącząc różne ujęcia i oceniając je krytycznie.

W części podsumowującej rozważania, w większości wyodrębnionej i zatytułowanej *Note,* podano rozważania oparte na analizie poświadczeń językowych omawianych pojęć w tekście hebrajskim, greckim i łacińskim, czyli analizę poniekąd lingwistyczną. W części podstawowej wykładu, mającej cechy typowego komentarza biblijnego oraz bliskiej ze względu na formę obrazową wykładu homilii, mamy najwięcej odwołań do tekstu Pisma św. – tak

[2] W teologii *topos* (gr. τόπος – „miejsce") odnosi się do ustalonych motywów, schematów myślowych lub interpretacyjnych, które organizują refleksję teologiczną i egzegezę biblijną. Można go rozumieć jako pewien sposób myślenia lub argumentacji, który powtarza się w tekstach religijnych i stanowi fundament dla określonych doktryn. Korolko (1990, par. 2.7.13) rozumie *topos* nawet nie tyle jako „skład argumentów", co w pewnym sensie gotowy argument. Więcej na temat funkcjonowania pojęcia toposu w retoryce kościelnej zob. Ryczek (2011, ss. 101–118); Korolko (1971, s. 78).

zwane *loci* biblijne. Odniesienia biblijne są różnych typów, służą do uzasadnienia argumentów, rozwijają i wzbogacają treść, są podstawą do tworzenia bogatej i różnorodnej metaforyki, alegorycznych interpretacji. Bez wątpienia pochodzenia biblijnego są też licznie występujące w tekście stylistyczne środki wyrazu: rozbudowane układy synonimiczne, powtórzenia, wyrażenia oparte na paradoksie, antytezie.

Sposoby cytowania Pisma św. i ich funkcje przedstawimy na podstawie jednej tylko części *Explanationes* – komentarza do Pieśni nad Pieśniami (KPnp). Analizowane będą różne typy cytowań biblijnych, które zostały wykorzystane do interpretacji jednego wersetu, któremu poświęcono w miarę rozbudowany wykład (11 tys. znaków). Jest to werset Pnp 1,5:

> OBLUBIENICA: […] Czarna jestem, lecz piękna, córki jerozolimskie, jak namioty Kedaru, jak zasłony Szalma[3].

Jest w tej wykładni mowa o rozumieniu piękna Oblubieńca (Chrystusa) i czerni oraz wiązanego z czernią piękna Oblubienicy (Kościoła/Duszy). Jest to interpretacja znana już od czasów Orygenesa[4] (Origène, 2019; Orygenes, 1994), jednego z pierwszych komentatorów tego dzieła w tradycji chrześcijańskiej i występująca u wielu późniejszych autorów. Nasz autor wykorzystuje podobną interpretację, od której nie mógł odstąpić, bowiem wykłady były ostro kontrolowane i żadne odstępstwa od tradycyjnych interpretacji nie były możliwe. Główna linia interpretacyjna jest tu jakby narzucona z góry; na uwagę zasługuje tylko sposób argumentacji, co zaznaczyliśmy wyżej, oraz wykorzystanie w tym celu odniesień do Pisma św.

3. Funkcja cytatów biblijnych i ich układ

W toku interpretacji poszczególnych wersetów możemy obserwować różne konfiguracje odwołań biblijnych: a) odsyłanie dosłowne do jednego źródła; b) odniesienie pośrednie do różnych miejsc jednej księgi; c) odsyłanie do kilku ksiąg biblijnych ST i NT i korelację zawartych w nich sensów; d) kumulację cytatów z dzieł tylko NT lub tylko ST; e) wykorzystywanie poszczególnych

[3] Wszystkie cytaty z Pisma św. za *Biblia Tysiąclecia, Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu* (BT, 2003).

[4] Zob. Orygenes, *Homiliae in Canticum canticorum*.

wątków biblijnych w postaci wolnej narracji. Przyjrzyjmy się dokładniej wyżej wymienionym typom argumentacji biblijnej.

3.1. Odsyłanie do jednego źródła

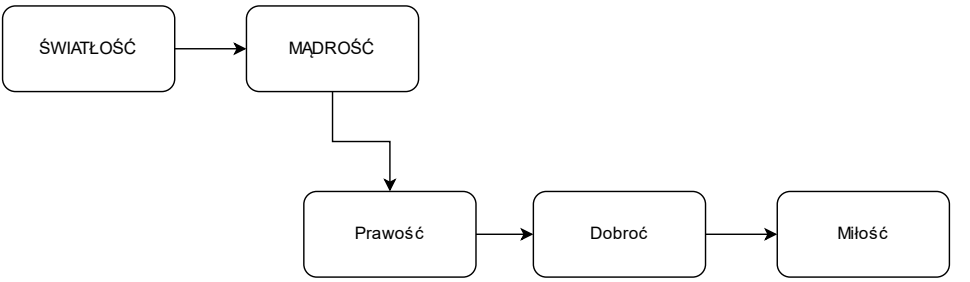
Najczęstszym sposobem cytowania jest podawanie bardzo krótkiego fragmentu wersetu, praktycznie kilku wyrazów, co stanowi punkt wyjścia do dalszego rozumowania. W niżej podanym fragmencie, przeciwstawiając Boga (Oblubieńca) i Człowieka (Oblubienicę), autor doszukuje się cech odmiennych i jednocześnie wspólnych między naturą ludzką i boską:

> Bóg, który jest „blaskiem wiecznej światłości" (Mdr 7,26), umiłował ludzką naturę, czarną i brzydką, jako Swoją Oblubienicę. Ludzka natura odpowiada pięknemu dziełu sztuki; uznaje się za czarną, a to uznanie czerni czyni jej piękno jeszcze wspanialszym, ponieważ przeciwieństwa umieszczone obok siebie świecą jaśniej (KPnp14 r).

Mamy tu odesłanie do jednego źródła w postaci bardzo skróconej, bowiem wykorzystuje autor w tekście tylko kilka wyrazów z wersetu: Mdr 7,26: „[Mądrość] Jest odblaskiem wieczystej światłości, zwierciadłem bez skazy działania Boga, obrazem Jego dobroci". W tym odniesieniu koncentruje się on nie tylko na opisie światłości Boga, ale łączy jej rozumienie z inną ważną cechą Boga – kojarzy światło z mądrością, przedstawia mądrość jako rzeczywistość oświecającą, czyli objawiającą wszystko, będącą szczególną cechą Boskiej obecności i działania w świecie. W dalszych wersetach mamy zachwyt nad pięknem Mądrości, co można wiązać z pięknem Oblubienicy w Pnp (Zieliński, 2023, s. 53). Kojarzy mądrość ze zwierciadłem, czystym i doskonałym, które ukazuje, jak działa Bóg: nie zawiera w sobie żadnych skaz, żadnych zniekształceń. Mądrość jest też obrazem Bożej dobroci – jednej z najważniejszych cech Boga. Te cechy Boskie można napotkać też w Księgach NT i powiązać z Chrystusem (Oblubieńcem w Pnp), na co wskazują odsyłacze do Pisma św.: odsyłacz do Hbr 1,3: „Ten [Syn], który jest odblaskiem Jego chwały i odbiciem Jego istoty", i Kol 1,15: „On jest obrazem Boga niewidzialnego", uzasadnia to twierdzenie.

Jest to skomplikowane i wielostopniowe określenie światła poprzez odniesienie do mądrości. Podstawą do metaforycznego ujęcia światła jest cały ciąg cech Boskich: nie tylko mądrość, ale też nieskazitelna prawość, dobroć i miłość, a wszystkie te cechy ujawniają się poprzez odesłanie do krótkiego fragmentu biblijnego, który służy do głębszego rozumienia światła, a wynika z powiązania

między dwiema Księgami – Mdr i Pnp. Mamy więc w danym przykładzie rozbudowany łańcuch metaforycznych określeń mądrości powiązanej ze światłością. Ilustruje to zamieszczony niżej schemat.

Il. 1. Interpretacja światła na podstawie cytatów biblijnych

3.2. Odniesienie pośrednie do różnych miejsc jednej księgi Starego Testamentu

W Pieśni nad Pieśniami, przypisywanej Salomonowi, podstawę do rozważań stanowi obraz Oblubieńca/Chrystusa i Oblubienicy/Duszy, a płaszcz króla być może był metaforą ochrony, opieki i miłości Oblubieńca wobec Oblubienicy, a w sensie duchowym – relacji Boga z Jego ludem. W tym fragmencie płaszcz (skóra) Salomona jest kojarzony z namiotem Przybytku. Wykorzystuje tu autor opis z Księgi Wyjścia, którą cytuje bardzo niedokładnie, parafrazując ważne dla porównania miejsca i nadając im symboliczne znaczenia:

> Wtedy dusza stała się piękna jak Chrystus. „Jak skóry Salomona", to znaczy jak człowieczeństwo, a skóry Chrystusa były jak „przybytek" (Wj 26,1), którego zewnętrzna strona była ze skór włochatych, a wewnętrzna była „zasłoną z purpury, szkarłatu, delikatnego lnu, hiacyntu" (KPnp15r).

Cały werset z Księgi Wyjścia brzmi:

> Uczynisz przybytek z dziesięciu tkanin: uczynisz go z kręconego bisioru, z fioletowej i czerwonej purpury, z karmazynu – z cherubami wykonanymi przez biegłego tkacza (Wj 26,1).

W tym wersecie jest mowa o szczegółach konstrukcji przybytku, czyli przenośnej świątyni, którą Bóg nakazał Izraelitom zbudować na pustyni. Jednak jego pełen opis zajmuje w księdze 40 wersetów, a nakrycie składa się z trzech rodzajów skór (Wj 26,7–13). W Starym Testamencie skóry zwierzęce

często były używane jako okrycia (np. dla Adama i Ewy po wygnaniu z raju – Rdz 3,21) lub elementy świątynne. Jeśli mowa o „skórach Salomona", mogły one symbolizować ochronę, błogosławieństwo Boże i przymierze. Przybytek był miejscem obecności Bożej i centralnym punktem kultu Izraela przed budową świątyni jerozolimskiej (KBT, 2023, ss. 153–154). Użyte w tekście barwy z różnych wersetów miały symboliczne znaczenia uzupełniające jego obraz: fioletowa purpura – kolor królewski, oznaczający majestat i władzę Boga, czerwona purpura – symbol ofiary i odkupienia. Także szkarłat, kolor krwi, występujący na lnianych zasłonach przybytku, może mieć związek z oczyszczeniem (SSB, 2006, ss. 308, 817). Jest tu też aluzja do NT, gdzie pod postacią przybytku występuje Chrystus (skóra Chrystusa), który symbolizuje obecność Boga na ziemi (J1,14; SSB, 2006, s. 819). Hiacynt zaś ma związek z pragnieniem nieba, jak w Wj 25,3: „Złoto i srebro i brąz i hiacynt"; też „hiacynt – serca wzniesione ku górze, niebiańskie postępowanie" (BPK, 2016; SSSB, 2023, s. 577). W dalszych wersetach Pnp 5,14 hiacynty symbolizują wieczne nagrody, jako czyny których dokonał Chrystus na ziemi.

Mamy więc jeszcze jeden sposób wykorzystania wielowarstwowej symboliki Pisma św. do ukazania przeznaczenia Kościoła, misji Chrystusa i pośrednio – piękna duszy, o której jest mowa w komentowanym przez autora wersecie. Ważny tu jest fakt, że odsyłacz umieszczony w tekście, nawiązuje tylko do jednego miejsca w Księdze, zaś symbole biblijne zostały zaczerpnięte z kilku miejsc Wj, zawierają aluzje też do ksiąg NT.

3.3. Odsyłanie do kilku ksiąg biblijnych Starego i Nowego Testamentu

Analizując „czerń" Oblubienicy oraz jej związek z pięknem, doszukuje się autor przyczyn tej czerni, zakładając, że powodem tego stanu jest przebywanie w grzesznym ciele, co ukazuje poprzez metaforyczne odniesienie ciała do „przybytku" – wykorzystuje tu jego obraz z 2 Kor 5,4 i postrzega przybytek inaczej niż w poprzednim fragmencie. Kolejną metaforę czerni łączy z przebywaniem w obcym kraju, Kedarze, a rysując obraz tego kraju, odsyła czytelnika do Księgi Psalmów (Ps 119,5), zaś obraz władców ciemności – siły zła, ilustruje przy pomocy Ef 6,12. Mamy więc odniesienie do trzech ksiąg biblijnych ST i NT i trzy typy interpretacji Pisma św: historyczny, alegoryczny oraz duchowy. Jak zauważa M. Kuran, takie „odnajdywanie korelacji pomię-

dzy Starym i Nowym Testamentem było podstawą ówczesnej egzegetyki i stanowiło zarazem niewyczerpane źródło interpretacyjnych inspiracji. […] Konfrontowanie ze sobą różnych fragmentów Pisma było szczególnie przydatne w wyprowadzaniu «prawie nieskończonych» biblijnych sensów" (Kuran 2022, s. 222). Podobne wnioski dotyczą też dzieł Ojców Kościoła, na których wzorowali się autorzy interpretujący Biblię:

> Ojcowie Kościoła w interpretacji jakiejś perykopy łączyli ze sobą teksty biblijne, wychodząc z założenia, że wyjaśniają się one nawzajem. Rzadko komentowali tylko pojedynczy tekst, lecz wciąż odnosili do siebie teksty o analogicznej treści, używając m.in. typologicznej interpretacji zbliżonej do metody midraszu i targumu rabinicznego tego okresu (OKKB, 2015, s. IX).

Dokonajmy analizy potwierdzającego te spostrzeżenia fragmentu:

> Jestem „czarna", po pierwsze, ponieważ jestem w uciążliwym schronisku ziemskiego ciała, to znaczy nie w moim własnym kraju, [ale] jako gość pochodzący z obcego kraju; stąd wszystkie łzy i wszystkie nieszczęścia, 2 Kor 5,4: my, którzy „jesteśmy w tym schronieniu", jesteśmy dotknięci, zwłaszcza że „muszę mieszkać z mieszkańcami Kedaru", Ps. 119,5. Kedar oznacza ciemność. Tak więc mieszkanie w ciemności oznacza mieszkanie z grzesznikami i potępionymi, którzy są „władcami tej ciemności" Ef 6,12 (KPnp 14 r).

Obraz „uciążliwego schroniska ziemskiego ciała" jest określany w przykładzie biblijnym jako „przybytek":

> Dlatego właśnie udręczeni wzdychamy, pozostając w tym przybytku, bo nie chcielibyśmy go utracić […] (2 Kor 5,4).

Św. Paweł (2 Kor 5,1) porównuje to „schronisko" do tymczasowego namiotu, do przenoszonego mieszkania, w którym mieszkają podróżujący. Jest to alegorycznie przedstawiony obraz doczesnej, kruchej i śmiertelnej egzystencji, pełnej cierpienia, trudów i ograniczeń. W kolejnym wersecie „udręczeni wzdychamy" wskazuje na pragnienie uwolnienia się od tej przemijającej kondycji (MacDonald, 2005, ss. 569–570).

Uwzględniając szerszy kontekst biblijny, „przybytek" (hebr. *mishkan*, gr. *skēnē*) oznacza miejsce zamieszkania lub obecności Boga, najważniejsze miejsce kultu (SSB, 2006, s. 817). Interpretacja zawarta w analizowanym tekście kontrastuje z ideą świętego przybytku, w którym mieszkał Bóg. Podobnie jak w Drugim Liście do Koryntian, też w Liście do Rzymian 7,18 ciało jest przedstawione jako miejsce, w którym działa grzech, co można interpretować jako „przybytek" grzesznej natury (SSB, 2006, ss. 817–821).

Werset z Psalmu 120,5 jest użyty do ukazania „obcego kraju", który jest przyczyną „brzydoty" Oblubienicy:

> Biada mi, że przebywam w Meszek i mieszkam pod namiotami Kedaru! (Ps 120,5).

Odwołuje się tu autor do historycznego kraju Kedar[5] oraz Kedarczyków, przedstawicieli plemion arabskich z pustynnych rejonów, prowadzących nomadyczny tryb życia. Kedarczycy byli znani również z wojowniczego charakteru i biegłości w posługiwaniu się łukiem (Iz 21,16–17). Życie w „namiotach Kedaru" symbolizuje trudności związane z izolacją, tymczasowością i brakiem stabilności. Tutaj Kedar jest użyty jako metafora miejsca odosobnienia lub trudnego życia pośród wrogiego, wojowniczego otoczenia. Zawarte w tym wersecie jest też przesłanie duchowe. Jest to tęsknota za pokojem i Bożą obecnością. Psalmista czuje się obco w świecie pełnym niezgody, niesprawiedliwości i duchowej ciemności. Jego lament to wyraz pragnienia życia w społeczności wiernych, w miejscu harmonii i Bożego pokoju (KKB, 2021, s. 517; PSST, 1990, s. 515).

Werset z Listu do Efezjan wyjaśnia istotę władców ciemności:

> Nie toczymy bowiem walki przeciw krwi i ciału, lecz przeciw Zwierzchnościom, przeciw Władzom, przeciw rządcom świata tych ciemności, przeciw pierwiastkom duchowym zła na wyżynach niebieskich (Ef 6,12).

Jak podaje *Komentarz biblijny* (MacDonald, 2005, s. 670), niekoniecznie w tym wersecie Paweł ma na myśli innowierców i osoby wyrzekające się Chrystusa, ale raczej złe duchy, upadłe anioły, być może osoby posiadające różny zakres władzy społecznej, ale w interpretacji duchowej symbolizujące zło, grzech i odstępstwo od Boga. Te duchowe siły stanowią istotę zła/ciemności, są jego podstawą, mają wpływ na życie ludzi na różnych poziomach – nie tylko w materii, ale i w sferze duchowej. Paweł wskazuje, że chrześcijanie muszą być przygotowani na duchowe zmierzenie się z przeciwnikami, którzy działają poza światem materialnym.

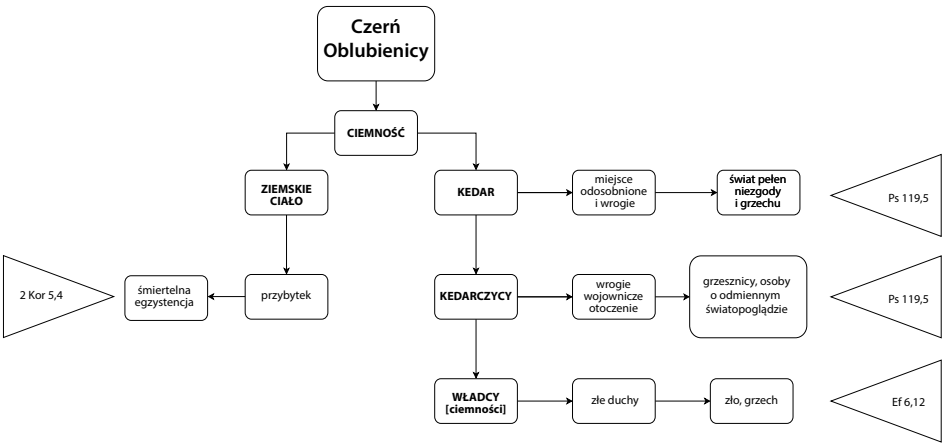
Każde z odniesień do Pisma św. ma wieloznaczną interpretację w badanym tekście, jest źródłem obrazowych metafor, dzięki wielorakim interpretacjom tworzone są łańcuchy metaforyczne. Jak zaznacza M. Kuran, znana badaczka sztuki kaznodziejskiej,

---

[5] Były to rejony pustynne w północnej części Półwyspu Arabskiego, na południe od Syrii. Wspomina o nich prorok Jeremiasz (Jer 49,28–29), opisując ich jako lud nomadów mieszkających w namiotach i żyjących w oazach.

> tytuł główny przynosił metaforę naczelną, poszczególne kazania zaś podejmowały ją, uzupełniając o metafory pomocnicze, które w efekcie końcowym składały się na wielką alegorię całego zbioru. […] z jednej strony były mocno powiązane ze sobą, wynikały jedne z drugich i przeradzały się niemalże w pewien rodzaj opowieści, to z drugiej strony na tyle dysponowały materią niezależną od głównej metafory, że „wyrwane z kontekstu" alegorycznej konstrukcji, nie traciły na ważności i logice wywodu (Kuran, 2022, s. 225).

W naszym tekście te łańcuchy układają się następująco i jest to tylko jeden z przykładów i jedna formuła interpretacyjna, a w tekście wykładu jest ich mnóstwo. Sposób metaforyzacji ukazuje poniższy schemat.

Il. 2. Interpretacja czerni Oblubienicy na podstawie cytatów biblijnych

3.4. Kumulacja cytatów biblijnych

Celem kilku następnych odniesień do Pisma św. jest ukazanie sposobów prześladowania Kościoła/Oblubienicy. Przykładów tych prześladowań doszukuje się autor w Listach Apostolskich, gdzie mamy opisy okrutnych mąk apostołów, a jednocześnie piękne przykłady ich wytrwałości i wierności. Układ tych odniesień przedstawia autor w tekście komentarza następująco:

> […] Kościół jest poczerniały od fałszywych braci i synów, czarny i brzydki od prześladowań. Hebr 11,37: „byli kamienowani, byli rozcinani, byli przebijani mieczem, chodzili odziani w kozie skóry". 1 Kor 4,11–13: „do tej godziny łakniemy i pragniemy, i jesteśmy nadzy, i jesteśmy bici pięściami, i stajemy się odpadkami

> tego świata, brudem wszelkiego ciała". 2 Kor 11,23: „w wielkim trudzie, w więzieniu jeszcze większym, w biczowaniu bez umiaru, często w niebezpieczeństwie śmierci" (KPnp14r).

W Hebr 11,37 podano wykaz tych mąk:

> Kamienowano ich, przerzynano piłą, przebijano mieczem; tułali się w skórach owczych, kozich, w nędzy, w utrapieniu, w ucisku.

Opisując kamienowanie, autor omawianego rękopisu jednocześnie ukazuje tło historyczne tego rodzaju prześladowań. Kamienowanie było powszechną karą śmierci w starożytnym Izraelu. W tradycji biblijnej to los niektórych proroków, np. Zachariasza (2 Krn 24,20–21; Mt 23,35). Przerzynanie piłą jest również nawiązaniem do brutalnej formy egzekucji, której ofiarą padł prorok Izajasz – został on w ten sposób stracony podczas rządów króla Manassesa[6]. Przebijanie mieczem było także bardzo rozpowszechnioną formą prześladowań, taką cenę np. zapłacił prorok Uriasz za to, że głosił Słowo Boże Jojakimowi (Jr 26,23). Tułanie się w skórach owczych, kozich: wielu proroków i wierzących, zmuszonych do ucieczki przed prześladowcami, żyło w skrajnym ubóstwie. Noszenie skór owczych czy kozich symbolizuje prostotę i brak wygód (MacDonald, 2005, s. 887).

Bohaterskie przykłady wiary zawarte są też w Liście do Koryntian; werset z Pierwszego Listu do Koryntian 4,11–13 jest wyrazem apostolskiej szczerości i pokory Pawła. Opisuje on trudności, jakie napotykał w swojej służbie jako apostoł, a także sposób, w jaki na te trudności reagował. Ukazany tu jest kontrast między oczekiwaniami świata wobec władzy i prestiżu a rzeczywistością życia w służbie Chrystusa. Zamiast odpowiadać na zło w ten sam sposób, apostołowie starali się reagować miłością i cierpliwością.

> Aż do tej chwili łakniemy i cierpimy pragnienie, brak nam odzieży, jesteśmy policzkowani i skazani na tułaczkę, i utrudzeni pracą rąk własnych. Błogosławimy, gdy nam złorzeczą, znosimy, gdy nas prześladują; dobrym słowem odpowiadamy, gdy nas spotwarzają. Staliśmy się jakby śmieciem tego świata i odrazą dla wszystkich aż do tej chwili (1 Kor 4,11–13).

---

[6] Najstarsze wzmianki na ten temat pochodzą z *Wniebowzięcia Izajasza*, apokryficznego pisma z I–II wieku n.e. Są one odbiciem poglądów, które krystalizowały się w pierwszych dwóch wiekach poprzedzających powstanie chrześcijaństwa oraz w I wieku po narodzeniu Jezusa Chrystusa. Według tego tekstu prorok Izajasz został skazany na śmierć przez króla Manassesa i przecięty drewnianą piłą (Rubinkiewicz, 2016).

Wersety z 1 Kor 4,11–13 są świadectwem pokory i oddania w służbie Chrystusa. Uczą, że prawdziwa wartość nie tkwi w uznaniu ze strony ludzi, lecz w wierności Bogu i w gotowości do cierpienia dla Ewangelii. Apostołowie są wzorem, jak odpowiednio reagować na trudności i prześladowania, żyjąc zgodnie z duchem Chrystusowym (MacDonald, 2005, s. 499).

Kolejne odniesienie do Listu do Koryntian jest częścią większego fragmentu (2 Kor 11,21–33), w którym apostoł Paweł, z konieczności, broni swojego apostolstwa przed krytykami i „fałszywymi apostołami" (2 Kor 11,13). Używa tu ironii i mocnych wyrażeń, by ukazać swoje poświęcenie dla Chrystusa i wytrwałość w służbie, nawet w obliczu licznych cierpień i niebezpieczeństw. Autor komentarza wykorzystuje tylko fragment ilustrujący prześladowania św. Pawła oraz jego fizyczne i duchowe męki (MacDonald, 2005, s. 589).

> […] Bardziej przez trudy, bardziej przez więzienia; daleko bardziej przez chłosty, przez częste niebezpieczeństwa śmierci (2 Kor 11,23).

We fragmencie „Bardziej przez trudy, bardziej przez więzienia" są odwołania do konkretnych faktów z życia Pawła, który był niestrudzony w głoszeniu Ewangelii, zasięg jego podróży misyjnych obejmował cały basen Morza Śródziemnego, był też wielokrotnie więziony za swoją działalność (por. Dz 16,23; Dz 21,27–36). Więzienia jednocześnie symbolizują jego gotowość do poświęcenia wolności w imię wiary. Trudy oznaczają wszelkie fizyczne, emocjonalne i duchowe wyzwania, z którymi musiał się zmagać podczas swoich podróży misyjnych i pracy apostolskiej.

Wymienione w wersecie „[…] chłosty, […] częste niebezpieczeństwa śmierci" również odnoszą do stosowanych powszechnie kar. Paweł był wielokrotnie biczowany – w tradycji żydowskiej kara ta była ograniczona do 39 uderzeń (był tak karany pięć razy, por. 2 Kor 11,24), a także znosił chłosty rzymskie. Niebezpieczeństwa śmierci to doświadczenia związane z prześladowaniami, podróżami, katastrofami morskimi i intrygami ze strony wrogów, o których wspomina w dalszych wersetach (2 Kor 11,26–27).

Werset 2 Kor 11,23 ukazuje Pawła jako człowieka głęboko oddanego Chrystusowi, gotowego znosić wszelkie cierpienia, by głosić Ewangelię. Jest przypomnieniem, że służba Bogu wymaga odwagi, wytrwałości i całkowitego zaufania, nawet w obliczu najtrudniejszych doświadczeń (MacDonald, 2005, s. 591).

Ten fragment komentarza z konspektu biblijnego Pęskiego zawiera kumulację cytatów biblijnych w celu osiągnięcia większej wyrazistości komentowanych zjawisk. Brak tu odniesień alegorycznych, chociaż widoczne jest przesłanie

duchowe. Podobne cytowanie jest spotykane bardzo często, można twierdzić, że jest to dominująca forma wykorzystania cytatów biblijnych w celach argumentacji i uzasadnienia przyjętego sposobu interpretacji. Bez wątpienia nasz autor postępuje tu zgodnie z przyjętą w owych czasach zasadą interpretacji Pisma św., bowiem dla Ojców Kościoła wykorzystywanie całych zbiorów cytatów stanowiło podstawę do analizy tekstu. Opierając się na tzw. analogii wiary, Ojcowie ciągle porównywali jeden fragment tekstu z drugim (OKKB, 2015, s. IX).

3.5. Wykorzystywanie poszczególnych wątków biblijnych

W wyżej przytoczonych przykładach odniesień do Pisma św. obserwowaliśmy bardzo krótkie przytoczenia fragmentów biblijnych. Jednak w analizowanym komentarzu występują też barwne i bardzo rozległe opisy zachowań postaci biblijnych. Ilustrując twierdzenia o sposobie doskonalenia się i oczyszczenia człowieka poprzez wiarę w Chrystusa (przedstawianego w tym fragmencie komentarza jako oczyszczające i upiększające duszę Słońce), przytacza autor historię Hioba, wykorzystując niektóre zawarte w tekście Biblii wyrażenia. Cytat jest rozbudowany o historię Hioba, opowiadanie upiększające tekst wykładu i przyciągające uwagę, ożywiające wypowiedź, co było szczególnie zalecane wykładowcom. Oto fragment takiej interpretacji:

> […] kto trochę cierpi w cieniu próby, tych udoskonala Słońce Chrystus. Doskonali ich swoim blaskiem, spogląda na nich swoją łaską, oświeca ich wiarą, pali miłością, poniża pokorą, zniechęca lub hartuje cierpliwością. Hiob, którego kolor został pierwotnie zmieniony przez to Słońce przez małą próbę, przez którą został jednocześnie udoskonalony i zahartowany w cierpliwości (Hi 1,20), kiedy usłyszał o nieszczęściach, „wstał i rozdarł swoje szaty". Dlaczego rozdarł swoje szaty? Aby być bardziej otwartym na palące słońce i więcej znosić. Wkrótce został dotknięty tą jedną niezwykłą raną, tak wielką, że pokryła całe jego ciało. On sam „zeskrobywał własną ropę grzebieniem" (Hi 2,8). Dlaczego nie oczyścił ich delikatnie szmatkami, ale [szorował] je grzebieniem, aby zwiększyć ból? Z pewnością dlatego, że Słońce, zmieniając jego kolor, uczyniło go bardziej wytrwałym w cierpliwości i wspanialszym. Zdarza się, że Oblubienica, poddana czerni przez Słońce-Chrystusa, staje się piękniejsza; innymi słowy, Słońce-Chrystus upiększa Kościół (KPnp 16r).

Odwołanie do wersetu Hi 1,20: „Hiob wstał, rozdarł swe szaty, ogolił głowę, upadł na ziemię, oddał pokłon", opisuje reakcję Hioba na wieść o utracie majątku i śmierci jego dzieci. Każdy element jego zachowania ma też głębokie znaczenie

symboliczne: „Hiob wstał" – oznacza gotowość do działania mimo ogromnego cierpienia. Nie poddał się odrętwieniu czy rozpaczy; „rozdarł swe szaty" – jest wyrazem żałoby i głębokiego bólu, zgodnie ze starożytnym zwyczajem hebrajskim, co może symbolizować też wewnętrzne rozdarcie (BPK, 2016, s. 687; Ravasi, 2005, s. 35). Ten werset ukazuje postawę Hioba jako wzór ufności i pokory wobec Bożej woli – pomimo utraty wszystkiego, nie buntuje się, lecz oddaje cześć Bogu. To głęboka lekcja wiary w obliczu cierpienia (KKB, 2021, ss. 450–451).

Przytoczony wątek z wersetu Hi 2,8: „[Hiob] wziął więc skorupę, by się nią drapać, siedząc na gnoju", opisuje stan Hioba po tym, jak Bóg dopuścił, by szatan dotknął go bolesnymi wrzodami. Cierpiący z powodu choroby Hiob używa skorupy glinianego naczynia do drapania się, co podkreśla jego fizyczny ból i brak środków na ulgę. Może to symbolizować także jego całkowitą degradację – z bogatego człowieka stał się kimś, kto nie ma nic oprócz odpadków. Potwierdza to dalszy fragment wersetu, nieprzytoczony w tekście autora wykładu: „siedząc na gnoju" – w starożytnym kontekście „gnój" oznaczał miejsce poza miastem, gdzie wyrzucano odpadki i gdzie przebywali trędowaci oraz wyrzutkowie społeczni (BPK, 2016, s. 687; PSST, 1974, ss. 60–64; Ravasi, 2005, ss. 43–49). To wskazuje na jego upokorzenie, izolację i skrajną nędzę. Ten obraz podkreśla nie tylko fizyczne, ale i psychiczne cierpienie Hioba. Stracił wszystko – majątek, rodzinę, zdrowie, a teraz siedzi samotny w miejscu hańby. Mimo to wciąż nie przeklina Boga, co czyni go symbolem wytrwałości i niezachwianej wiary w obliczu cierpienia.

Ten ostatni analizowany w niniejszym artykule przykład pokazuje, w jaki sposób wprowadzenie starotestamentowej figury pozwalało ożywić narrację emocjonalnie, a zrozumienie zawartych w nim symboli wzmocnić przekaz. Bogata synonimika cech i funkcji „Słońca Chrystusa", który: „doskonali ich swoim blaskiem, spogląda na nich swoją łaską, oświeca ich wiarą, pali miłością, poniża pokorą, zniechęca lub hartuje cierpliwością", skłaniała do doszukiwania się ich w postawie Hioba.

4. Wnioski

W części podstawowej wykładów biblijnych występują różne typy odniesień do Pisma św., są one przytaczane jako krótkie kilkuwyrazowe cytaty albo jako dłuższe, mające postać całych wersetów biblijnych odniesienia. Są one wykorzystywane do tworzenia wielostopniowej metaforyki, dostarczają tekstowi

obrazowości, są źródłem argumentów i uzasadnień, wnoszą niekwestionowalny element moralizatorski. Takim sposobem wykorzystuje tu autor trzy typy interpretacji Pisma św.: historyczny, alegoryczny oraz duchowy. Każdy z nich ma swoje miejsce i funkcję; za dominujący uznalibyśmy przekaz alegoryczny, związany z ogólną interpretacją Pnp. Stosowanie tej metody upowszechniło się w pierwszych wiekach chrześcijaństwa, przejął ją i przekształcił chrześcijański myśliciel Orygenes. Odtąd alegoryzm stał się nieunikniony dla przetransponowania do świata idei teologicznych (Liszka, 2005, ss. 83–84).

Koncentrując się na prawdopodobnie znanych słuchaczom wykładu symbolach biblijnych, korzysta autor z ich polisemicznej lub antonimicznej interpretacji („przybytek" – jako ochrona, siedlisko Boga lub grzeszne ciało człowieka, miejsce mąk), zastosowuje paradoks („czarna i dlatego piękna"), wykorzystuje nie tylko synonimiczne określenie cech i funkcji postaci biblijnych („doskonali, oświeca, pali miłością" etc.), ale też dostarcza obrazowych przykładów ich wierności poprzez kumulację cytatów, z których każdy uzupełnia inny poprzez powtarzanie sensu i jego pogłębienie (męki i cierpienia apostołów w imię Boga). Takie strategie posługiwania się cytatem biblijnym miały miejsce w kazaniach Szyrwida (por. Rutkovska, 2016, 2024a), na materiale kazań innych autorów piszą o nich Maria Wojtak (2002), Dorota Zdunkiewicz-Jedynak (1996) i wielu innych badaczy.

W tekście konspektu występują też narracje oparte na wątkach biblijnych. Są to zazwyczaj szeroko znane, wyraziste fakty z życia postaci biblijnych, wykorzystywane do refleksji nad ważnymi problemami moralnymi, np. odniesienie do mąk fizycznych i duchowych Hioba, przy pomocy których autor porusza ważne problemy egzystencjalne i teologiczne: ukazuje rozważania nad poszukiwaniem sensu życia i relacji z Bogiem, cierpienia i sprawiedliwości, nagrody i kary, nadziei i odnowienia, Bożej suwerenności i tajemnicy.

W procesie przekonywania o czystości Boga i ciemnej naturze człowieka wykorzystuje autor charakterystyczne dla tekstów biblijnych paralelizmy i anaforyczne powtórzenia będące przedmiotem coraz nowych uzasadnień, argumentacji. I tak piękny jest Oblubieniec, Chrystus, Bóg, którzy w tekście komentarza występują wymiennie i uzyskują dzięki odniesieniom biblijnym coraz to nowe cechy, zaś czarna jest sama istota Oblubienicy, człowieka, Kościoła i duszy. Ta brzydota jednocześnie jest kojarzona z pięknem i wyzwoleniem, które w toku rozumowań zarówno są przeciwstawiane sobie, jak i łączone jako cechy sobie bliskie.

Zastosowana w interpretacji wzmożona obrazowość bez wątpienia łączy tego typu wykłady biblijne z kazaniem, którego podstawą w zasadzie miały

być, jeżeli przyjmiemy tezę o ich przeznaczeniu. W badanym tekście występują też cechy mające na celu przedstawienie podstawowych sposobów interpretacji wytypowanych do analizy pojęć. Są one zawarte w tej części, gdzie autor jest zobowiązany, zgodnie z zaleceniami przełożonych, porównywać różne typy przekładu analizowanych wersetów i przestawiać przynajmniej skrótowo już istniejące sposoby ich uzasadnienia i interpretacji. Możemy jednak wyciągnąć wniosek, że bez wątpienia wykłady były tym typem odmiany języka religijnego, który sprzyjał kształtowaniu się stylistycznej odmiany prozy kaznodziejskiej. Widoczny jest bowiem artyzm wypowiedzi, którego wynikiem jest alegoryczna interpretacja Pisma św.

Przy okazji analizy struktury konspektu wykładów biblijnych zadajemy sobie podstawowe pytanie, ważne w kontekście niniejszych analiz: czym jest tekst wykładu, jakie są jego cechy gatunkowe? Bez wątpienia łączy on w sobie cechy obrazowego kazania, bardziej lakonicznego i nastawionego na analizę tekstologiczno-historyczną typowego komentarza biblijnego oraz zasady typowego wykładu, przedstawiającego różne zdania i objaśniającego pochodzenie wyrazów. Ważne w tym miejscu są rozważania o tekście Aleksandra Wilkonia (Wilkoń, 1978, s. 11):

> Każdy tekst ma swoje językowe wyróżniki, każdy stanowi pewną organizację elementów językowych, niekiedy ściśle skodyfikowaną, inwariantną, „twardą", niekiedy otwartą, stanowiącą rezultat arbitralnych, mniej lub bardziej „przypadkowych" decyzji jego nadawcy (autora) w wyborze takich czy innych elementów językowych. Te elementy, które spełniają funkcję tekstotwórczą i które wyodrębniają dany tekst z zespołu innych tekstów.

Zgodnie z tymi założeniami warto zaznaczyć, że o cechach gatunkowych badanego przez nas rękopisu zadecydowali w swoim czasie zarówno odbiorca, jak i tradycja. Jak wiadomo, chodzi o odbiór tekstu mówionego, odbiorcą więc był słuchacz wykładów, student biblistyki, który swoją wiedzę miał zastosować praktycznie, komponując własne kazania i nauczając wiernych. Fenomen tego tekstu polega więc na zaistnieniu w XVII wieku ustnego tekstu religijnego w języku łacińskim, wtórnie tylko utrwalonego w postaci mówionej. Duży wpływ na formę wykładów wywarła też tradycja religijna decydująca o samej metodzie objaśniania ksiąg biblijnych. Bez wątpienia każdy tekst jest typem wypowiedzi przeznaczonej dla kogoś i z wielości zaleceń oraz istniejących opracowań autor wybiera te sposoby interpretacji, używa takich argumentów, która zaspokoją potrzeby słuchaczy i będą dla niego dostępne i zrozumiałe, a przede wszystkim pożyteczne.

Rękopis

Explanationes in Cantica canticorum Salomonis et in Epistolam D. Pauli ad Ephesios. His accesserunt quaestiones controversae: de statu et votis religiosorum hominum, de praesentia Christi in eucharistia ac de ieiunio ab Adamo Pęski in Alma Academia Vilnensi excerptae, manuque propria conscriptae. Interpositas his explanationibus et controversiis, conciones aliquot invenies, ne spatium chartarum quod remanserat, vacuum daretur. Biblioteka oo. Kapucynów, sygn. RKP-276/S39, Kraków.

Skróty

KPnp – *Komentarze do Pieśni nad Pieśniami Salomona* [Explanationes in cantica canticorum Salomonis w *Explanationes*…, ss. 1–45].

BPK – *Biblia Pierwszego Kościoła* (2016).

BT – *Biblia Tysiąclecia, Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu* (2003).

KBT – *Komentarz teologiczno-pastoralny do Biblii Tysiąclecia: Stary Testament. Księga Rodzaju, Księga Wyjścia, Księga Kapłańska, Księga Liczb, Księga Powtórzonego Prawa* (Wróbel, 2023).

KKB – *Katolicki komentarz biblijny* (Chrostowski, 2021).

OKKB – *Ojcowie Kościoła komentują Biblię: T. 8. Stary Testament: Księga Przysłów, Księga Koheleta, Pieśń nad Pieśniami* (Przyszychowska, 2015).

PSST 1974 – *Pismo Święte Starego Testamentu: T. 7/1. Księga Hioba* (1974).

PSST 1990 – *Pismo Święte Starego Testamentu: T. 7/2. Księga Psalmów* (1990).

SSB – *Słownik symboliki biblijnej* (Ryken i in., 2006).

SSSB – *Średniowieczny słownik symboliki biblijnej. Pseudo-Garnier z Langres: Alegoryczne interpretacje całego Pisma Świętego* (Bardski & Budzanowska-Weglenda, 2023).

Bibliografia

Bardski, K., & Budzanowska-Weglenda, D. (Red.). (2023). *Średniowieczny słownik symboliki biblijnej. Pseudo-Garnier z Langres: Alegoryczne interpretacje całego Pisma Świętego* [SSSB]. Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego.

Bartnicka, K., & Bieńkowski, T. (Red.). (2000). *Ratio atque institutio studiorum SJ czyli Ustawa szkolna Towarzystwa Jezusowego (1599).* Wydawnictwo Naukowe Ateneum.

Biblia Pierwszego Kościoła [BPK] (R. Popowski, Tłum. i przypisy). (2016). Vocatio.

Biblia Tysiąclecia, Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu [BT]. (2003). Wydawnictwo Pallottinum. https://biblia.deon.pl/

Biržiška, V. (1960). *Aleksandrynas: Senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos: T. 1. XVI–XVII amžiai*. JAV LB Kultūros Fondas.

Budzyk, K. (Red.). (1965). *Bibliografia literatury polskiej: Nowy Korbut: T. 3. Piśmiennictwo staropolskie*. Państwowy Instytut Wydawniczy.

Chrostowski W. (Red.). (2021). *Katolicki komentarz biblijny* [KKB] (6. wyd.). Vocatio.

Estreicher, K. (1934). *Bibliografia polska* (T. 30). Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności.

Grzebień, L. (Oprac.). (2004). *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*. Wydawnictwo WAM.

Komorowska, M. (2013). Mówca czy autoplagiator? W poszukiwaniu „książki miejsc wspólnych" Piotra Skargi. *Acta Universitatis Lodziensis: Folia Litteraria Polonica*, *21*(3), 113–127. https://doi.org/10.18778/1505-9057.21.06

Korolko, M. (1971). *O prozie* Kazań sejmowych *Piotra Skargi*. Instytut Wydawniczy PAX.

Korolko, M. (1990). *Sztuka retoryki: Przewodnik encyklopedyczny*. Wiedza Powszechna.

Kuran, M. (2022). *„Przez zarzuconą subtelną bawełnicę…"* – cognitio symbolica *w kazaniach reformata Antoniego Węgrzynowicza (źródła, zastosowania i konteksty)*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. https://doi.org/10.18778/8220-694-4

Liszka, P. (2005). Znaczenie alegorii w historii myśli teologicznej. *Wrocławski Przegląd Teologiczny*, *13*(1), 75–95.

MacDonald, W. (2005). *Komentarz biblijny do Nowego Testamentu* (P. Janikowski, A. Mariuk, A. Sarna, T. Stańczak, A. Stępień, & G. Turkanik, Tłum.). Wydawnictwo Areopag.

Natoński, B. (2003). *Humanizm jezuicki i teologia pozytywno-kontrowersyjna od XI do XVIII wieku*. Wydawnictwo WAM.

Origène. (2019). *Homélies sur le Cantique des cantiques* (O. Rousseau, Tłum. & Red.; 2. wyd. popr.). Les Editions du Cerf.

Orygenes. (1994). *Homilie o Pieśni nad Pieśniami* (S. Kalinkowski, Tłum.). WAM.

Piechnik, L. (1983). *Rozkwit Akademii Wileńskiej w latach 1600–1655*. Apud Institutum Historicum Societatis Jesu.

Pismo Święte Starego Testamentu: T. 7/1. Księga Hioba [PSST 1974] (C. Jakubiec, Oprac. i wstęp). (1974). Pallottinum.

Pismo Święte Starego Testamentu: T. 7/2 Księga Psalmów [PSST 1990] (J. Łach, Oprac. i wstęp). (1990). Pallottinum.

Przyszychowska, M. (Red.). (2015). *Ojcowie Kościoła komentują Biblię: T. 8. Stary Testament: Księga Przysłów, Księga Koheleta, Pieśń nad Pieśniami* [OKKB]. Wydawnictwo Apostolicum.

Rabikauskas, P. (2002). *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai* (L. Jovaiša, Red.). Aidai.

Ravasi, G. (2005). *Hiob: Dramat Boga i człowieka* (K. Stopa, Tłum.; Cz. 2). Wydawnictwo Salwator.

Rubinkiewicz, R. (Red.). (2016). *Apokryfy Starego Testamentu* (7. wyd.). Vocatio.

Rutkovska, K. (2016). *Punkty kazań Konstantego Szyrwida – zabytek piśmiennictwa litewskiego i polskiego z pierwszej połowy XVII wieku*. Lietuvių kalbos institutas.

Rutkovska, K. (2024a). The Bible as a basis for deliberation and exhortation in Konstantin Sirvydas's Catholic postils *Sermon Points* (1629, 1640). W K. Rutkovska & R. Pietkiewicz (Red.), *Contextuality of the Bible in Lithuania until the end of the eighteenth century* (ss. 187–245). Vandenhoeck & Ruprecht. https://doi.org/10.13109/9783666500848.187

Rutkovska, K. (2024b). Historyczne konteksty tekstologii. Funkcje paratekstu w utworach wielojęzycznych. W K. Rutkovska, S. Niebrzegowska-Bartmińska, & V. Ragaišienė (Red.), *Wartości w językowym obrazie świata Litwinów i Polaków / Vertybės lietuvių ir lenkų pasaulėvaizdyje: T. 4. Kulturowe aspekty tekstologii: Tekst – tekstem – kontekst* (ss. 77–90). Księgarnia Akademicka. https://doi.org/10.12797/9788383681597.05

Ryczek, W. (2011). *Rhetorica Christiana: Teoria wymowy kościelnej Stanisława Sokołowskiego*. Wydawnictwo Unum.

Ryken, L., Wilhoit, J. C., & Longman, T., III. (Red.). (2006). *Słownik symboliki biblijnej* [SSB] (Z. Kościuk, Tłum.). Vocatio.

Smereka, W. (1975). Biblistyka polska (wiek XVI–XVIII). W M. Rechowicz (Red.), *Dzieje teologii katolickiej w Polsce* (T. 2/1). Wydawnictwo Naukowe KUL.

Vaitkevičiūtė, V. (2006). *LDK katalikiškas baroko pamokslas: Tarp Ars vivendi ir Ars moriendi*. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Vaitkevičiūtė, V. (2024). Interpreting the Word of God in funeral sermons: Andrzej Grądzki and Michał Franciszek Karpowicz (D. Cidzikaitė, Tłum.). W K. Rutkovska & R. Pietkiewicz (Red.), *Contextuality of the Bible in Lithuania until the end of the eighteenth century* (ss. 247–270). Vandenhoeck & Ruprecht. https://doi.org/10.13109/9783666500848.247

Wilkoń, A. (1978). Język a styl tekstu literackiego. W A. Wilkoń (Red.), *Język artystyczny* (T. 1, ss. 1–21). Uniwersytet Śląski.

Wojtak, M. (2002). Indywidualna realizacja wzorca gatunkowego kazania. *Stylistyka*, *11*, 413–431.

Wojtak, M. (2014). Genologiczna analiza tekstu. *Prace Językoznawcze*, *16*(3), 63–71.

Wróbel, M. (Red. nauk.). (2023). *Komentarz teologiczno-pastoralny do Biblii Tysiąclecia: Stary Testament. Księga Rodzaju, Księga Wyjścia, Księga Kapłańska, Księga Liczb, Księga Powtórzonego Prawa* [KBT]. Pallottinum.

Zdunkiewicz-Jedynak, D. (1996). *Językowe środki perswazji w kazaniu*. Poligrafia Salezjańska.

Zieliński, M. (Wstęp, Tłum., teksty paralelne i komentarz). (2023). *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych: Księga Mądrości*. Wydawnictwo KUL.

Some Remarks on the Structure and Stylistic Features of Bible Commentaries from the First Half of the Seventeenth Century Prepared at the Vilnius Academy

Summary

This article presents an analysis of a synopsis of biblical lectures delivered at Vilnius University in the early seventeenth century and attributed to Konstantinas Sirvydas (Konstanty Szyrwid). Considering that we are dealing with a rare and previously unexplored work, the study provides the historical background of its creation and discusses its structure and stylistic features. Most attention is devoted to the analysis of the quotations in the manuscript, as they play a primary role in the text. The structure of the lectures is relatively uniform: each chapter opens with a biblical verse or its fragment and a brief summary of its various existing interpretations, followed by a detailed discussion of biblical concepts important for understanding the content of the verse. The structure of the quotations is diverse, as the synopsis contains various types of references to Holy Scripture, which are used to create multi-layer metaphors – they provide the text with imagery, serve as a source of arguments and justifications, and introduce an unquestionable moralising element. The author employs three types of interpretation of the Bible: historical, allegorical and spiritual.

Uwagi o strukturze i cechach stylistycznych komentarzy biblijnych z pierwszej połowy XVII wieku przygotowanych na Akademii Wileńskiej

Streszczenie

W artykule przedstawiono analizę konspektu wykładów biblijnych wygłoszonych na Uniwersytecie Wileńskim na początku XVII wieku i przypisywanych Konstantemu Szyrwidowi. Jako że mamy do czynienia z zabytkiem rzadkim i dotychczas nierozpoznanym, w artykule przedstawiono tło historyczne jego

powstania oraz omówiono strukturę i cechy stylistyczne dzieła. Najwięcej uwagi poświęcono analizie warstwy cytatowej w rękopisie, bowiem odgrywa ona w tekście funkcję nadrzędną. Struktura omawianych wykładów jest w miarę jednolita: każdy rozdział zaczyna się od podania wersetu biblijnego lub jego fragmentu, skrótowego przytoczenia różnych istniejących interpretacji na jego temat, a w części dalszej szczegółowego omówienia ważnych dla zrozumienia treści wersetu pojęć biblijnych. Struktura warstwy cytatowej jest różnorodna, bowiem mamy w tekście konspektu różne typy odniesień do Pisma św. wykorzystywane do tworzenia wielostopniowej metaforyki – dostarczają one tekstowi obrazowości, są źródłem argumentów i uzasadnień, wnoszą niekwestionowany element moralizatorski. Wykorzystuje autor trzy typy interpretacji Pisma św.: historyczny, alegoryczny oraz duchowy.

Keywords: Bible studies; theology; Vilnius Academy; Jesuits; Adam Pęski; Konstantinas Sirvydas (Konstanty Szyrwid)

Słowa kluczowe: biblistyka; teologia; Akademia Wileńska; jezuici; Adam Pęski; Konstantinas Sirvydas (Konstanty Szyrwid)

Kristina Rutkovska, Vilnius University, Vilnius, Lithuania
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5789-9972
Correspondence: kristina.rutkovska@flf.vu.lt

The preparation of this article was financed by the Research Council of Lithuania, project no. P-MIP-23-51.

Competing interests: The author is a reviewer for this journal, but she has not reviewed any texts in this volume.

Publication history: Received: 2025-05-05; Accepted: 2025-06-27; Published: 2025-12-31